

מדור על סופרים וספרים

הרפואה במקרא ובתלמוד*

לאחרונה יצא לאור הספר "הרפואה במקרא ובתלמוד" בהוצאת מאגנס שהוא תרגומו של ספרו של ד"ר יצחק (יוליוס) פרויס – Biblisch talmudische Medizin שנכתב לפני יותר מ-100 שנה בגרמנית, (על תולדות חייו של המחבר ראה במסגרת). לאחר הוצאת הספר במהדורתו הגרמנית התפרסמו ארבעה מאמרים אודות הספר בהולנדית בעיתון "הלקח" שנכתבו על ידי הרב ד"ר אריה דוב ריטר שהיה רבה הראשי של רוטרדם בשנים 1885-1928. המאמרים נמסרו לי על ידי שמואל עמנואל חבר קיבוץ שעלבים אשר גם דאג לתרגומם לעברית. מטרת מאמר זה להביא תמצית המאמרים של הרב ד"ר ריטר אודות הספר שעליו כתב הרב עדין שטינזליץ בהקדמה לתרגום העברי "תרגומו של הספר הוא סוג של השבת אבדה לבעלים, שהרי הבעלים האמיתיים של ספר זה הם לאו דווקא הרופאים למקצועותיהם ולענייניהם, אלא גם כל אלה שהם לומדי תורה וחובביה". הספר מבוסס על למעלה מ-7500 הערות שוליים שהם בעיקרם מראי מקום וציטוטים של מקורות מן התנ"ך, התלמודים הבבלי והירושלמי, מדרשים, ספרים חיצוניים, ספרי יוסף בן מתתיהו, וספרות ממקורות יווניים ולטיניים וספרות ענפה מן המאות ה-18 וה-19. הספר בתרגומו העברי מכיל 1022 עמודים הכוללים מפתחות.

הרב ריטר כותב שעבודתו של פרויס היא העבודה הראשונה המקיפה את כל הרפואה מהתנ"ך והתלמוד שנכתבה על ידי רופא ומבוססת על המקורות. אמנם קדמו לו חוקרים שונים שכתבו על נושא זה כמו R.L. Wunderbar שכתב ספר באותו תחום בשנים 1850-1860 אך הוא לא היה רופא. W. Ebstein (1911) היה רופא, אך הוא התבסס על תרגומים של המקורות התלמודיים והתנכיים לעומת זה פרויס חזר לאלפי מקורות עבריים המצוטטים ובנה מהם בניין שלם. במבוא לספר נתן פרויס סקירה על המקורות עליהם ביסס את שמונה עשרה הפרקים על תולדות הרפואה. פרויס מציין שאין מאמר רפואי מן הזמן העתיק ואף אין ריכוז תופעות טבע כדוגמת עבודתו המקיפה של Plinius. התורה והתלמוד הם קודם כל ספרי מצוות הדנים בנושאים רפואיים רק אם הם בעלי חשיבות לגבי קיום

* המהדורה העברית יצאה לאור בהוצאת מאגנס (ירושלים תשע"ג), בתרגומו המעולה של מר אורי וירצבורגר.

המצוות. ישנם בתלמוד דיונים ארוכים בנושאים רפואיים אך הנושא העיקרי אינו הרפואה אלא הנושא המשפטי-דתי. אין דיונים רפואיים מסודרים פרט לחריג אחד במסכת גיטין (דפים ס"ח-ס"ט) ששם יש אוסף מרשמים של מחלות לפי איברי הגוף. בכל התלמוד ישנן הערות רפואיות מפורזות ופרוים בעבודתו מאפשר לקבל מבט כללי על הרפואה שהייתה מוכרת לקדמונים. פרוים מציין שהיו רופאים בין האמוראים אך אין רפואה של התלמוד שניתן להשוותה לרפואה של Susrutat או Galenus. לא ניתן לדבר על רפואה יהודית כפי שניתן לדבר על רפואה מצרית או יוונית. הרופאים היהודים הראשונים שהשאירו עדות ספרותית חיו בארצות ערב וכתבו בערבית. העבודה הראשונה שנכתבה בעברית הייתה של יהודי איטלקי – שבתי דונולו בן המאה העשירית. (בהערת שוליים בתרגום העברי עמ' 5 מוזכר שאחרי פטירתו של פרוים נתגלו ספריו של אסף שהיה רופא בן המאה השישית שהשאיר אחריו ספר בשם "ספר רפואות אסף"). לא ברור אם ההערות הרפואיות והמרשמים המופיעים בתלמוד הם פרי עבודתם של האמוראים או שהם הגיעו אליהם בזכות קשריהם עם בבל ומצרים ששם עסקו רבות בהתפתחות הרפואה. באלכסנדריה הונחו יסודות האנטומיה ואין ספק שהיו יחסי גומלין בין חכמי אלכסנדריה וחכמי ישראל. לא מקרה הוא שהרופאים הערבים כמו אבן סינא (Avicenna) מונים את מספר אבריו של גוף האדם 248 כפי שמצוין במשנה.

מאמריו של הרב ריטר מתחלקים לארבעה חלקים.

- א. רשימת הנושאים העיקריים בהם דן הספר.
 - ב. תמצית פרק א' שדן ברופא ובעלי מקצועות רפואיים אחרים.
 - ג. תמצית פרק י"ח שדן בדיאטטיקה
 - ד. בחלק הרביעי מביא ברב ריטר שורה של הערות ותיקונים לתוכן הספר. מאחר שפרוים פרסם את ספרו בשנת 1911 והלך לעולמו בשנת 1913 הוא הספיק לעיין בהערותיו של הרב ריטר וכלל אותם בין הערותיו בכתב ידו בתוך אקסמפלר של ספרו. הספר עם הערותיו היה בידי המתרגם אשר כלל את רובם בכתב רהוט בתרגום העברי.
- עיקר הספר עוסק באנטומיה, פיזיולוגיה, ומחלות לסוגיהם. (להלן כותרות הפרקים):

א. הרופא ובעלי מקצועות רפואיים אחרים. ב. חלקי הגוף ותפקודם (אנטומיה ופיזיולוגיה). ג. מחלות וריפויין (פתולוגיה ותרפיה). ד. המחלות והטיפול בהן (פתולוגיה ספציפית ותרפיה). ה. פצעים ומומים (כירורגיה) ונספחים על מילה והקזת דם. ו. מחלות עיניים. ז. רפואת שיניים. ח. רפואת אוזניים. ט. מחלות אף. י. מחלות עצבים. יא. הפרעות נפשיות. יב. מחלות

עור (צרעת שחין ועוד). יג. גיניקולוגיה. יד. מיילדות (פיזיולוגיה ופתולוגיה). טו. אמצעי ריפוי טז. רפואה משפטית (נישואין וזוג, גילוי עריות ואונס, זנות והומוסקסואליות). יז. טיפול בריאותי (חוקי המזון, חוקי הטהרה, המת וקבורתו, רחצה וטבילה ועוד). יח. דיאטטיקה (הנחיות בתחום התזונה ופרטים על מוצרי המזון מן החי ומן הצומח כולל שתית יין).

פרויס מתמודד עם אלה הרוצים לראות בהוראות טומאה וטהרה וכן בתחומי הכשרות גורמים סניטריים, הגייניים וחיטוי. לתנ"ך מטרות דתיות ואינו מדריך לרפואה והגיינה. את נושא הטהרה יש להבין בצורה רוחנית מטאפיזית.

להלן יובאו עיקרי הדברים המפורטים בפרק הראשון של הספר העוסק ברופא ובעלי מקצועות רפואיים אחרים.

הרופא היהודי אינו מתמחה כמו הרופא המצרי ועזרתו מתבקשת בחבלות, ברפואה פנימית, בנוירולוגיה, ברפואת שיניים, בכירורגיה ועוד. מצפים ממנו שידע לנתח וכן להרכיב תרופות למחלות פנימיות. בבית המקדש היה מומחה למחלות מעיים – בן אחיה, אך אין הוא מכונה רופא. התלמוד מבחין בין רופא המקבל תשלום מקופת הקהילה לעומת הרופא הפרטי. התלמוד מיעץ לא לגור בעיר שאין בה רופא. אין בתלמוד פרטים על הכשרתו המקצועית של הרופא וכנראה שההכשרה התנהלה בדרך אישית. יש בתלמוד תאור של אב המכשיר את בנו ונותן לו קופסה עם תרופות. בבתי מדרש היו מלמדים פרטים רפואיים אך לא בדרך שיטתית כמו באוניברסיטאות. כל שופט היה צריך לדעת בין שאר המדעים גם רפואה. אנטוניוס מבקש מרבי יהודה הנשיא לשלוח לו את אחד מתלמידיו כדי לרפא אחד מעבדיו. בתלמוד מופיעים מעטים עם התואר רופא כמו טודוס או תאודורוס שלמד באלכסנדריה. מפורסם מאוד הוא שמואל שהקים דור של תלמידים מרפאים. תלמידיו של ר' ישמעאל בצעו ניתוח לאחר המוות של זונה שנשפטה והוצאה להורג על ידי בית דין רומאי וזאת כדי ללמוד על מספר האברים של הגוף האנושי. התלמוד מייחס חשיבות לגישה אמפטית של הרופא לחולה ומתייחס בביקורת על הנביא ישעיה האומר למלך חזקיהו "צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה". ממליצים לרופא לתת תרופה לחולה הנוטה למות כדי לעודדו. פרויס מרחיב את דביבור על אחריותו של רופא הגורם נזק לחולה במזיד או בשגגה. מקיז הדם נחשב בתלמוד לבעל מלאכה ותדמיתו נמוכה בהשוואה לרופא הנחשב לחכם. לגבי המיילדת מסביר פרויס את ההבדל בין היחס למיילדת יהודיה לעומת היחס למיילדת נוכריה. רופא וטרינר אינו מוכר בתלמוד אך היו מומחים למומים שהבחינו בין מום קבוע למום עובר וזאת לגבי התאמתם לקורבן.

את הפרק האחרון מקדיש פרויס לנושא הדיאטה שאינה רק מזון אלא אורח חיים כללי של האדם כמו אכילה במידה, אכילת אוכל פשוט, אכילה אטית תוך כדי לעיסה, אכילה מסודרת בזמנים קבועים וכדומה. הוא מביא ציטטות על החשיבות של המלח במזון, מקומו של בשר ויין במזונו של האדם תוך הדגשה ש"אין שמחה אלא בבשר ויין" אך יש להימנע מאכילת בשר מופרזת. פרויס מביא גם ציטטות על חשיבות אכילת ביצים חלב ומוצריו ודבש וחשיבות השתייה תוך הימנעות משתייה מוגזמת של יין. אחרי הארוחות מומלץ לעסוק בפעילות גופנית. הוא גם מציין את היתרון לגור באזור בו ישנן גינות ופארקים ואויר צח ולא בעיר בה הבתים בנויים בצפיפות.

פרויס מסיים את ספרו שלאריכות ימים רצוי לעסוק בתורה ובגמילות חסדים "עץ חיים היא למחזיקים בה ותמכה מאשר" (משלי ג' י"ח) ועל ידי כך "ירבו ימיה ויסיפו לך שנות חיים" (שם ט' י"א).

קורות החיים של המחבר ד"ר יצחק (יוליוס) פרויס ז"ל

יצחק (יוליוס) פרויס נולד ביום א' תשרי תשכ"א (חמשה בספטמבר) 1861 בעיירה קטנה גרוס שנבק (Gross Schönbeck) בפרוסיה, לא הרחק מן העיר פוטסדם. בית הוריו היה הבית היהודי היחיד בעיירה. כל מה שרכש פרויס בלימודי היהדות הוא כבש בהתמדתו ובחיבת התורה. גם לחינוך כללי לא היה מקום בעיירה הקטנה ופרויס נשלח לבית הספר באנגרמינדה (Angermund). שם הצטיין בלימודיו ועבר לגמנסיה בפרנצלאו (Prenzlau) כאן הוא בא בקשר עם הרב ד"ר ריטר שהיה אחר כך רבה הראשי של רוטרדם, ובעזרתו רכש את ידיעותיו הראשונות במדעי היהדות. לאחר סיום לימודיו בגמנסיה הוא עבר לברלין ללימודי רפואה. האשיות המרכזית בפקולטה לרפואה היה פרופ' רודולף וירכוב (Rudolf Virchow) אשר הכתיר את פרויס בתואר דוקטור ב-1886 ושיבח אותו באומרו "יש לך חשיבה רפואית". בעתונות היומית עשר שנים לא קיבל אף קנדידט אחד את הציון הגבוה כפי שקיבל פרויס מפרופ' וירכוב.

במקביל ללימודיו באוניברסיטה התקרב פרויס לבית מדרשו של הרב עזריאל הילדסהיימר ושם ספג את ידיעותיו הרחבות ביהדות. מצויד בידענותיו הרחבות והשכלתו הרפואית הוא חזר לעיירת מולדתו והתחיל בפרקטיקה כפרית מייגעת וקשה אבל מלאה הצלחה ואימון מצד חוליו. בתור רופא צעיר פנה ד"ר פרויס לרב הילדסהיימר בשאלות הלכתיות – רפואיות וביניהן על שכר רופא בשבת כאשר בפועל כל ימיו לא השתמש לצרכיו בשכר זה. בשנת 1891, בהיותו בן שלושים עבר לברלין והתחיל בעבודה רפואית בפרבר עני בצפון העיר. שם רכש מהרה חולים רבים, יהודים ולא יהודים. מספרים עליו

שהתחשב מאוד במצבם הכלכלי של חוליו וגבה שכר מועט או שלא גבה כלל שכר מאלה שהפרוטה לא הייתה מצוייה בכיסם.

משנת 1894 התחיל לפרסם עבודות היסטוריות בכתבי עת רפואיים שונים. רוב עבודותיו ראו אור בכתבי עת רפואיים כלליים. את תמצית עבודותיו הרבות, כשלושים במספר, הוא ריכוז לספר אחד הכולל אלפי מקורות, רובם ממקורות יהודיים ומיעוטם ממקורות יווניים, לטיניים וספרות ענפה שהתפרסמה במאה השמונה עשרה והתשע עשרה. מעבר לידיעותיו המקיפות במדעי היהדות והרפואה מראה פרויס גם ידע רב בפילולוגיה של השפות השמיות.

הספר ראה אור במהדורתו הראשונה בשנת 1911 בהוצאת ס' קארגר (S.Karger). באותו זמן המחבר כבר היה חולה ולא הספיק להכניס תיקונים. בשנים 1921 ו-1923 יצאו מהדורות נוספות אך ללא שינויים. בשנת 1978 ראה אור תרגום אנגלי בארצות הברית.

במהלך שתי שנות מחלתו של המחבר (1911-1913) הוא סבל קשות ממחלת ריאות. המחלה לא הוגדרה בצורה ברורה אם הייתה מחלה ממאירה או שחפנית. הוא נפטר ביום כ"א באלול תרע"ג (עשרים ושלושה בספטמבר 1913) ונקבר בבית הקברות של עדת ישראל בברלין. בהתאם לצוואתו לא נישאו הספרים. לפי צוואתו נחרט על המצבה רק שמו והמילים "רופא ולא לו".

בסוף שנת 1899 (בגיל שלושים ושמונה) הוא נשא לאישה את רחל (מרתה) הלברשטט מהמבורג ונולדו להם שתי בנות וכן. אשתו הייתה "עזר כנגדו" ועזרה לו בהכנת החומר לספרו וכן בהגהות. אשתו ובנו יעקב עלו ארצה בשנות השלושים בעוד שבתו הבכורה אלישבע (לוטה) שהייתה נשואה לרב יוסף צבי קרליבך, רבה הראשי של המבורג, נספתה בשואה יחד עם בעלה ושלוש מבנותיה. בתו השנייה מרים (גרטה) נישאה לשלום (פליקס) גולדשמידט הם וילדיהם שהו בצרפת בימי השואה והוברחו בשנת 1943 על ידי המחתרת הצרפתית לשוויצריה ובתחילת שנות החמישים עלו ארצה.